

Ἑλληνόφωνη Ὁρθοδοξία καὶ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση. Ἐκκλησιαστικὲς καὶ θεολογικὲς προσεγγίσεις

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΕΡΑΜΙΔΑ*

Εἰσαγωγικά

Ἡ συζήτηση γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἔνοποιηση καὶ τὸ μέλλον τῶν λαῶν τῆς ἡπείρου μας εἶναι σήμερα ἐπίκαιρη τόσο γιὰ τὸ δυτικὸ λεγόμενον κόσμον, ὅσο καὶ γιὰ τὶς χριστιανικὲς Ἐκκλησίες. Εἰδικότερα, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ὀρθόδοξο κόσμον, παρουσιάζεται ἡ πρόκληση μίας ἐνεργότερης συμμετοχῆς στὸ εὐρωπαϊκὸ γίνεσθαι τόσο σὲ θεσμικὸ ἐπίπεδο, ἐντὸς τῆς Ε.Ε. (ὅπως, γιὰ παράδειγμα, στὴ συζήτηση ἀναφορικὰ μὲ τὸ νέο Εὐρωπαϊκὸ Σύνταγμα καὶ τὸν ρόλο τῆς θρησκείας), ὅσο καὶ μὲ τὴν ἔνταξη χωρῶν προερχομένων κυρίως ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ καὶ νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη μὲ μακρὰ ὀρθόδοξη παράδοση (Κύπρος, Ρουμανία, Βουλγαρία).

Ἄν ὑπάρχει λοιπὸν μία συνειδητὴ διεύρυνση τῆς Ε.Ε. πρὸς τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπη, δηλαδὴ μία θεσμικὴ ἐπαναχάραξη τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ὀρίζοντα πέρα ἀπὸ τὸν μέχρι τώρα δυτικο-κεντροευρωπαϊκὸ ἄξονα, αὐτὸ ἀσφαλῶς, δημιουργεῖ νέες προοπτικὲς καὶ γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία, τὴν «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή», καθὼς τῆς προσφέρεται ἡ δυνατότητα νὰ ἀναμειχθεῖ ἀμεσότερα στὴ συζήτηση γιὰ τὸ μέλλον τῆς ἡπείρου, καταθέτοντας τὴ μαρτυρία της γιὰ τὸν τρόπο ἐνότητας τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, μὲ ἄλλα λόγια τὴ δική της θεολογικὴ καὶ πολιτιστικὴ πρόταση. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ὀπτικὴ γωνία ἔχει, πιστεύουμε, ἐνδιαφέρον νὰ παρακολουθήσουμε πῶς κατανόησε τὸν ἑαυτὸ της ἡ Ὁρθοδοξία ἐντὸς τῆς Ε.Ε., μὲ ἄλλα λόγια πῶς ἀντιμετώπισε τὸ θέμα τῆς ἀποδοχῆς ἢ ὄχι τῆς Εὐρώπης. Ἡ μελέτη μας θὰ ἐπικεντρωθεῖ στὸ χῶρον τῆς ἑλληνόφωνης ὀρθοδοξίας μὲ τὴν ἐπίγνωση, ἀσφαλῶς, ὅτι τὸ θέμα εἶναι πολυδιάστατο καὶ ὅτι οἱ ἐδῶ ἐπισημάνσεις δὲν ἀπο-

* Ὁ Δημήτριος Κεραμιδᾶς εἶναι Δρ. Ἱεραποστολικῆς.

τελοῦν παρὰ μία ἀπλή καταγραφή καὶ σύνθεση διαφόρων τάσεων¹. Γιὰ τὴν ἀνάλυσή μας θὰ παραπέμψουμε σὲ ὀρισμένα, κατ' ἐπιλογήν, ἐκκλησιαστικά κείμενα ἐπίσημου κύρους (Ἐγκυκλίους, Μηνύματα, Διακηρύξεις), ὅπου μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ ἡ ὑπαρξὴ συγκεκριμένων τάσεων καὶ κατηγοριῶν σκέψης. Κατανοώντας τὴν ἔκταση τοῦ θέματος, ἡ παρούσα ἀναφορὰ θὰ ἐπικεντρωθεῖ στὸ ν' ἀναδειξοῦν τὰ στάδια μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἡ ἑλληνόφωνη ὀρθοδοξία κατανόησε τὴν ταυτότητα ἐντὸς τῆς Ε.Ε., περνώντας ἀπὸ ἓνα «ὁμολογιακὸ» –καὶ ἐν πολλοῖς ἀπολογητικὸ– σὲ ἓνα περισσότερο πολιτιστικὸ ἢ πνευματικὸ ἐπίπεδο ἐρμηνείας τοῦ ἑαυτοῦ της καὶ τῆς ἴδιας τῆς Εὐρώπης.

1. Ἡ παρουσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὴν Ε.Ε. (1979-1990)

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἡ συζήτηση γιὰ τὴν θέση της ἐντὸς τῆς Ε.Ε. ξεκίνησε ταυτόχρονα μὲ τὴν εἴσοδο τῆς Ἑλλάδας στὴν ΕΟΚ (1979). Πράγματι, σὲ ἐκείνη τὴν περίσταση ὁ τότε ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Σεραφεῖμ (1974-1998), σὲ ἐπίσημο μῆνυμά του γιὰ τὴν ἔνταξη τῆς Ἑλλάδας στὴν ΕΟΚ διέβλεπε τὴν προοπτικὴ μιᾶς διαχριστιανικῆς συνεργασίας ἐντὸς τῆς Εὐρώπης ποὺ θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιηθεῖ στὸν πολιτιστικὸ, πνευματικὸ καὶ ποιμαντικὸ τομέα. Ἐπίσης, στὴν παρέμβασή του ἔκανε λόγο γιὰ μία κοινὴ εὐρωπαϊκὴ συνείδηση, βασισμένη στὶς ἀρχαιο-ἑλληνικὲς ρίζες καὶ τὸν χριστιανισμό².

1. Μιλώντας ἐδῶ γιὰ «ἑλληνόφωνη ὀρθοδοξία» δὲν θέλουμε νὰ διαχωρίσουμε, χρησιμοποιώντας κριτήρια ἐθνοφυλετικά, τὸ ἓνα καὶ ἀδιαίρετο σῶμα τῆς Ὀρθοδοξίας, ποὺ εἶναι ἡ κοινω- νία τοπικῶν Ἐκκλησιῶν ποὺ μοιράζονται τὴν ἴδια πίστη καὶ μυστηριακὴ ζωὴ. Μὲ τὸν ὄρο αὐτὸ θέλουμε κυρίως νὰ περιγράψουμε τὸ συγκεκριμένο χῶρο τῶν ἑλληνοφώνων ὀρθοδόξων Ἐκ- κλησιῶν, κυρίως τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος (μὴ ἀγνοώντας, βέβαια, τὴν Ἐκκλησία τῆς Κύπρου, ἡ ὁποία καταθέτει μὲ συνέπεια καὶ εὐαισθησία τὴ δική της μαρτυρία στὰ εὐρωπαϊκὰ θεσμικὰ ὄργανα: πρόσφατα, μάλιστα, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπίσκε- ψης τοῦ πάπα Βενέδικτου Β' στὴν Κύπρο [Ἰούνιος 2010], ὁ Προκαθήμενός της, Ἀρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Β', χαρακτήρισε τὴν κυπριακὴ Ἐκκλησία ὡς τὴν «πύλη» μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία τὸ χριστιανικὸ κήρυγμα ἔφτασε στὴν Εὐρώπη Βλ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Β', «Προσφώνηση πρὸς τὸν Πά- πα Ρώμης κ. Βενέδικτο», στὸ <http://www.churchofcyprus.org.cy/article.php?articleID=1245> [πρόσβαση 03.08.2010]).

2. Βλ. ΣΕΡΑΦΕΙΜ, «Βαρυσημαντὸς πρότασις τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Σεραφεῖμ. Διαχριστιανικὸ Κέντρον τῆς Ε.Ο.Κ.», στὸ *Ἐκκλησία* 1979/ἀρ. 7, 161-162.

Ἡ θετική αὐτὴ στάση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σεραφεῖμ συνεχίστηκε κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '80 μὲ ἀναφορὰς στὸν σημαντικὸ ρόλο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐντὸς τῆς Εὐρώπης προκειμένου γιὰ τὴν ἐμπέδωση ἑνὸς πνεύματος εἰρήνης, συνεργασίας καὶ καταπολέμησης τῶν κοινωνικῶν ἀδικιῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὡστόσο, σὲ ὀρισμένους ἐκκλησιαστικούς κύκλους ὑπῆρξε ἡ ἀνησυχία ὅτι ἡ ἐνσωμάτωση στὴν τότε ΕΟΚ θὰ ἐπέφερε κινδύνους γιὰ τὴν πνευματική, θρησκευτική καὶ ἐθνική συνοχὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὁ εὐρωσkeptικισμὸς συνδέθηκε στενά μὲ τὴν ἰδέα ὅτι ἡ ὀρθόδοξη ταυτότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ ὄφειλε νὰ παραμείνει ἀναλλοίωτη ἀπὸ «δυτικές» ἐπιδράσεις, ἐρμηνευτική πού συνόδευσε –καὶ σ' ἕνα βαθμὸ συνεχίζει νὰ συνοδεύει– τὴν πορεία τῆς Ἐκκλησίας ἐντὸς τῆς Ε.Ε.³ Ἔτσι μποροῦν νὰ συναντηθοῦν ἀπόψεις ἐκείνης τῆς περιόδου πού τονίζουν τὴν εὐθύνη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος νὰ διατηρήσει τὶς παραδοσιακὰς ἑλληνικὰς ἀξίες καὶ ἦθη καὶ νὰ θέσει ὑπὸ τὴν ὑψηλὴ τῆς ἐπίβλεψη τὴν ἐθνικὴ καὶ ὀρθόδοξη ταυτότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐπιπροσθέτως, ἡ ἔνταξη στὴν ΕΟΚ παρουσιαζόταν ὡς ἕνα πρόβλημα ἐνώπιον τοῦ ὁποῖου ἡ Ἐκκλησία ὄφειλε νὰ προστατεύσει τὴν ἑλληνικὴ παράδοση ἀπὸ τὸν κίνδυνο τῆς ἀλλοτριώσεως, ὥστε νὰ μὴν παρασυρθεῖ ἀπὸ τὸ «κατακλυσμαῖο κῶμα»

3. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ ἰδεολογικὰς ἀφετηρίες τῆς ταύτισης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος σὲ παράγοντα συνοχῆς τῆς ἑλληνορθόδοξης ταυτότητας πηγάζουν ἀπὸ τὴν πεποίθηση ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς διασώθηκε κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας χάρις στὴν Ὁρθοδοξία. Μία τέτοια ἀντίληψη συνοδεύτηκε συχνὰ ἀπὸ μίαν ἐντονη κριτικὴ ἔναντι τῆς δυτικῆς νεωτερικότητας (ὕλισμος, ὀρθολογισμὸς, ἐκκοσμίκευση, ἀτομικισμὸς). Ἡ κριτικὴ αὐτὴ ὁδήγησε τὴ νεώτερη ἑλληνικὴ θεολογία –θέση πού ἐκφράζεται καὶ στὰ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα– στὸ ἀξίωμα τῆς ἐπιστροφῆς στὴν αὐθεντικότητα τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης (πατερικὴ θεολογία, μοναχισμὸς, ἡσυχασμὸς). Γιὰ τὴν προβολὴ αὐτῆς τῆς ἀποψῆς κλασικὸ παραμένει, μετὰξὺ πολλῶν ἄλλων, τὸ ΓΙΑΝΝΑΡΑ Χ., *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ νεώτερη Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1992· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἡ Νεοελληνικὴ ταυτότητα*, Ἀθήνα 2001· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἐνάντια στὴ θρησκεία*, 2007. Χαρακτηριστικὴ, ἐν προκειμένῳ, εἶναι ἡ χρῆση τοῦ ἀντιθετικοῦ σχήματος «ἑλληνικότητα/Δύση» ἢ «Ρωμηοσύνη/Εὐρώπη», ὡς σημεῖο διαφορᾶς «ἀνάμεσα σὲ δύο ἀσύμπτωτες ὄντολογίες», μὲ στοιχεῖα κριτικῆς γιὰ τὸ «ἐφιαλτικὸ ἀδιέξοδο τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ (καὶ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν του προϋποθέσεων) – τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀλλοτριώσεως καὶ οὐδετεροποίησης τοῦ ἀνθρώπου στὰ ὄρια τοῦ χρησιμοθηρικοῦ θετικισμοῦ τῆς γνώσης» (ΓΙΑΝΝΑΡΑ Χ., *Ἡ Νεοελληνικὴ ταυτότητα*, 39· 94-95). Γιὰ μίαν συνολικότερη κριτικὴ ἀξιολόγηση τοῦ ἑλληνοκεντρικοῦ ρεύματος τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς θεολογίας –τὸ ὁποῖο σὲ μεγάλο βαθμὸ βλέπει τὸν διάλογο Ἀνατολῆς/Δύσεως ὡς «ἀλλοτριώση» τῆς πρώτης ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ, πολιτιστικὴ παράδοση τῆς δευτέρας– παραπέμπουμε στὴν πρόσφατη καὶ ἐνδιαφέρουσα μελέτη τοῦ ΚΑΛΑΪΤΖΙΔΗ Π., *Ἑλληνισμὸς καὶ Ἀντιδυτικὸτητα στὴ θεολογικὴ γενιὰ τοῦ '60*, Θεσσαλονίκη 2008 (διδασκαρικὴ διατριβή, ὑπὸ δημοσίευση).

των πολύμορφων δυτικῶν ἐπιρροῶν⁴. Κάποιοι ἐκκλησιαστικοὶ ἐκπρόσωποι ἐρμηνεύσαν τὴν ἔνταξη στὴν «Κοινὴ Ἄγορὰ» ὡς ἓνα πρόβλημα, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἐλλόχευε ὁ κίνδυνος τῆς ἀλλοίωσης τῆς ἐλληνικῆς ταυτότητας, ἐπομένως ἡ Ἐκκλησία ὄφειλε νὰ ἀμυνθεῖ τῆς ἐλληνορθόδοξης παράδοσης ἐναντι τῶν δυτικῶν ἐπιρροῶν μιᾶς ἤδη ἀλλοτριωμένης –ἐκκλησιαστικά, πολιτιστικά– Δύσης.

Ὑπὸ αὐτὴν τὴν ἐρμηνευτικὴ γωνία, γιὰ παράδειγμα, ὁ Γ. Μεταλληνός, ταυτίζοντας τὴν ἐλληνικότητα μετὰ τὴν Ρωμηοσύνη, δηλ. μετὰ τὴν ἐλληνορθόδοξη παράδοση, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ Ρωμανία/Βυζάντιο, ὡς μόρφωμα ποὺ πῆγασε μετὰ τὴν μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας στὴν Κωνσταντινούπολη – συνέχισε νὰ ὑπάρχει καὶ μετὰ τὴν πτώση τοῦ Βυζαντίου, στὸ πλαίσιο τῆς ρωmano-ὀρθόδοξης ἐθναρχίας, διατηρώντας τὸ βαθὺ ὀργανικὸ δεσμὸ μετὰ τὴν πρωθύστερη θεολογικὴ παράδοση καὶ δημιουργικότητα τῶν ἐλλήνων πατέρων, τοῦ ἡσυχασμοῦ, τῆς θεολογίας τῆς θέωσης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὑποστηρίζει ὁ ἴδιος, ἡ μετα-καρολίνεα Εὐρώπη (αὐτὴ δηλ. ποὺ προέκυψε μετὰ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου στὴν ἡγεμονία τῆς Φραγκικῆς ἐξουσίας τὸν 9^ο μ.Χ. αἰῶνα), ὀδήγησε σταδιακὰ στὴν ἀλλοτρίωση τοῦ δυτικοῦ χριστιανισμοῦ, καθὼς χάθηκε ἡ ζωτικὴ ἐπαφὴ μετὰ τὴν θεολογία τῶν ἐλλήνων πατέρων καὶ ἐπομένως μετὰ τὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή. Αὐτὴ ἡ «φραγκοποίηση» τῆς Δύσης ἔφερε τὴν «πτώση» τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης στὶς ἀπαιτήσεις τῆς φραγκικῆς θεολογίας, καὶ ἀλλοτρίωσε βαθύτατα τὴν χριστιανικὴ συνείδηση ὅλης τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ἐπομένως, στὴν –ἐνδιαφέρουσα πλὴν ὅμως μονομερῆ– διαλεκτικὴ τοῦ Μεταλληνοῦ, οἱ λόγοι τῆς διάσπασης τῆς Εὐρώπης μετὰ τὸν ὀρθόδοξο ἐλληνισμό εἶναι, περισσότερο καὶ ἀπὸ ἱστορικοί, πολιτιστικοί, θεολογικοὶ καὶ ὄντολογικοί⁵.

Αὐτονόητη συνέπεια τῆς παραπάνω θέσης εἶναι ἡ προβολὴ τοῦ αἰτήματος γιὰ τὴν *κατὰ δύση Ἀνατολή*, γιὰ τὴν μεταστροφή δηλαδὴ ἢ ἀναβαπτισμό τῆς Δύσης στὶς ἀξίες τῆς ἐλληνορθόδοξης παράδοσης, θεωρούμενη, ἡ τελευταία, μοναδικὴ ἐλπίδα γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ χριστιανικὴ ἀνάταση τῆς Εὐρώπης⁶.

4. ΑΝΘΙΜΟΣ [ΡΟΥΣΣΑΣ] (νῦν Μητροπολίτης Θεσ/νίκης), «Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία μας γιὰ τὴν ἔνταξη τῆς Ἑλλάδος στὴν ΕΟΚ», στὸ *Ἐκκλησία* 1979/ἀρ. 11, 262.

5. Βλ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ Γ., *Γιὰ τὴν Εὐρώπη μας μετὰ ἀγάπη*, Ἀθήνα 2003, 78 καὶ ἄλλοι· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, 1992: ἀπειλὴ ἢ ἐλπίδα; Ἀθήνα 1992², 17. Μπορεῖ ἐδῶ νὰ διαπιστωθεῖ, τόσο ὡς πρὸς τὶς μεθοδολογικὰς ἀφετηρίες ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὰ καταληκτικὰ συμπεράσματα, μία σύμπτωση τῶν ἀπόψεων τοῦ π. Μεταλληνοῦ, μετὰ αὐτῆς τοῦ Γιανναρά. Καὶ οἱ δύο, βέβαια, ἐξαρτῶνται, μετὰ ἐπιμέρους ὑπογραμμίσεις, ἀπὸ τὸ γνωστὸ ἀντιθετικὸ σχῆμα Ρωμηοσύνη-Φραγκοσύνη, ποὺ εἰσήχθη στὸ ΡΩΜΑΝΙΑΣ Ι., *Ρωμηοσύνη-Ρωμανία-Ροῦμελη*, Θεσσαλονίκη 1975.

6. Βλ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, 1992: ἀπειλὴ ἢ ἐλπίδα; 51-52· ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ (Μητροπολίτου Ναυ-

Πρέπει να σημειωθεί ότι η «έλληνοκεντρική» αυτή σχολή δεν άμφισβήτησε την πολιτική επιλογή της Ελλάδας να ένταχθεί στην ΕΟΚ, όσο κυρίως τις επιπτώσεις της στον πνευματικό, πολιτιστικό και θρησκευτικό τομέα. Η κριτική είχε σαφή άπολογητικά στοιχεία με αναφορά στο παρελθόν της έλληνορθόδοξης παράδοσης (Βυζάντιο, επιβίωση του έλληνισμού στις συνθήκες της τουρκοκρατίας και της φραγκοκρατίας) και μέσα από μία ανάγνωση που επέτρεπε τη δημιουργία της ιδέας περί ασύμπτωτων πολιτιστικών ορίων: Όρθοδοξία και Ευρώπη, Έλληνισμός και Δύση παρουσιάζονταν εξάπαντος αντιθετικά, ως δύο κόσμοι πολιτιστικά ανόμοιοι και διαφορετικοί.

Είναι, βέβαια, αλήθεια ότι ακόμη και στους φιλοευρωπαϊκούς εκκλησιαστικούς κύκλους είχε διατυπωθεί ένας παρόμοιος φόβος πως η πνευματική και ήθικη κρίση της νεωτερικής Δύσης (έκκοσμίκευση, περιθωριοποίηση της θρησκείας, άποχριστιανισμός, θρησκευτικός πλουραλισμός) θα αλλοίωνε αναπόφευκτα τον χριστιανικό χαρακτήρα της Ευρώπης και θα την εκρίζωνε από τις έλληνοχριστιανικές της ρίζες, στις όποιες είχε θεμελιωθεί το ευρωπαϊκό πνεύμα. Σ' αυτήν την περίπτωση, ωστόσο, το ζητούμενο δεν ήταν η μεταστροφή της Δύσης στην Ανατολή και η επιστροφή στα ιδανικά της έλληνορθόδοξης παράδοσης, όσο κυρίως η διατήρηση της χριστιανικής συνοχής της Ευρώπης, ακόμα και μέσα από τη σύνθεση ανατολικής και δυτικής πνευματικότητας, ή συνάντηση και προσαρμογή της Όρθοδοξίας στους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Για τους όπαδούς, αντίθετα, της «έλληνοκεντρικής» σχολής η επίδιωξη ήταν η άμυντική υπεράσπιση της έλληνικής ταυτότητας μέσα από την αντίθεση στην Ευρώπη. Γι' αυτό η όρολογία που χρησιμοποιόταν ήταν επιθετική ως προς την Ε.Ε. και ταυτόχρονα άμυντική ως προς την υπεράσπιση της έλληνορθόδοξίας.

Αυτό, πιστεύω, μάς επιτρέπει να συνάγουμε ότι η ταυτότητα της Έκκλησίας της Ελλάδος, στο βαθμό που κατανοήθηκε έθνικά και όμολογιακά, όδήγησε σε μία έντονη κριτική (και έδω, λοιπόν, μπορεί να ύποστηριχθεί ή θέση περί ύπαρξης διαχωριστικών «ορίων» μεταξύ Όρθοδοξίας και Ευρώπης) –σε όρισμένες περιπτώσεις άρνηση της ίδιας– της Ε.Ε. Στις περιπτώσεις, αντίθετα, που θεωρείται θεμιτή ή ύπαρξη ενός κοινού ευρωπαϊκού όριζοντα και που γίνεται αναφορά στις κοινές χριστιανικές ρίζες (δηλαδή στις περιπτώσεις όπου επικρατεί ένας μη όμολογιακός τρόπος σκέψης) γίνεται άποδεκτή ή άποψη ότι η έλληνική

πάπτου και Άγ. Βλασίου), «Όρθόδοξη και Δυτική παράδοση στη ζωή μας», στο Έκκλησία 1991/άρ. 12, 418.

παιδεία –κλασική και χριστιανική– μπορεί να ένθαρρύνει τη συμπόρευση Ὁρθοδοξίας και Ε.Ε. Θὰ πρέπει, ὡστόσο, νὰ ἀποσαφηνιστεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ περίοδος (1979-1990) εἶναι ἐποχὴ προσαρμογῆς καὶ μετάβασης ἀπὸ μίαν στενὰ ἑλλαδικὴν σὲ μίαν εὐρύτερη εὐρωπαϊκὴν πραγματικότητα, ἐπομένως εἶναι λογικὴ ἡ συνυπαρξὴ ἀνοίγματος καὶ ἀνησυχίας γιὰ τὴν ἐθνικὴ καὶ θρησκευτικὴ/ὀρθόδοξη ταυτότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Θὰ μπορούσε μὲ ἄλλα λόγια νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἦταν μίαν ἀναγκαῖαν πρώτη φάση μετασχηματισμοῦ ἀπὸ τὸν ἐθνικὸ καὶ ἑλληνοκεντρικὸ ρόλο τῆς αὐτοκέφαλης ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας στὸν εὐρωπαϊκὸ/οἰκουμενικό⁷.

2. Ὁμολογιακὰ ὄρια καὶ Ε.Ε. στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '90

Τὸ θέμα τῶν «ὀρίων» ἐμφανίζεται μὲ μεγαλύτερη ἔνταση στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '90. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἡ πτώση τοῦ Τείχους τοῦ Βερολίνου (1989), καθὼς καὶ ἡ κατάρρευση τοῦ κομμουνισμοῦ στὶς χῶρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης δημιούργησε νέα δυναμικὴ γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐνοποίηση καὶ τὴν εἴσοδο στὴν εὐρωπαϊκὴ σκηνὴ νέων κρατῶν. Τὴν ἴδια περίοδο, ἡ Συνθήκη τοῦ Μάαστριχτ (1992) προέβλεπε τὴν μετάβαση ἀπὸ τὴν ΕΟΚ στὴν Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα, δηλαδὴ σὲ μίαν νέα πῶς ἰσχυρὴ καὶ ἐνιαία (θεσμικὰ, οἰκονομικὰ, νομισματικὰ, κοινωνικὰ) Εὐρώπη.

Στὴ δίνη αὐτῶν τῶν γεγονότων, οἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίες ἐπιχείρησαν νὰ ἀναδιοργανωθοῦν θεσμικὰ καὶ νὰ ἐπαναβεβαιώσουν τὸν ποιμαντικὸ, πνευματικὸ καὶ κοινωνικὸ ρόλο τους στὶς κοινωνίες τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Τὴν ἴδια περίοδο, ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἐπιδίωξε νὰ τονώσει τὴν παρουσία της στὴν ἀνασυγκρότηση τῶν ἀναδυόμενων μετὰ τὸν κομμουνισμὸ ἐκκλησιῶν. Ἦταν ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἱεραποστολικὴ παρουσία καθολικῶν «ἑλληνόρυθμων» ἐκκλησιῶν σὲ χῶρες πὺ ἱστορικὰ καὶ κανονικὰ ἀνήκαν στὸ χῶρο δικαιοδοσίας ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν (Ρωσία, Οὐκρανία) πὺ προκάλεσε, φυσιολογικὰ, τὴν εὐαισθησία καὶ τὴν ἀντίδραση τοῦ συνόλου τοῦ ὀρθοδόξου κόσμου⁸.

7. Αὐτὴ ἡ οἰκουμενικὴ προοπτικὴ εἶχε ἐγκαίρως ἀναδειχθεῖ στὴ θεολογία καὶ τὴν πράξη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε τίς οἰκουμενικὲς Ἐγκυκλίους τοῦ 1902 καὶ τοῦ 1920, τὴ συμμετοχὴ στὴν ἴδρυση τοῦ ΠΣΕ, τὴν ὑποστήριξη συνόλου τοῦ οἰκουμενικοῦ διαλόγου.

8. Πράγματι, μετὰ τὴν πτώση τοῦ τείχους τοῦ Βερολίνου ἡ Ἁγία Ἐδρα θέσπισε διπλωματικὲς σχέσεις μὲ τὰ νέα κράτη τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς κέντρο-ἀνατολικῆς μετακομμουνιστικῆς

Σε ὄ,τι ἀφορᾶ τὴν ἑλληνόφωνη πραγματικότητα, ἀπὸ ὀρισμένους ἐκκλησιαστικούς κύκλους προωθήθηκε ἡ ἰδέα τῆς δημιουργίας ἑνὸς «πανορθόδοξου τόξου», ὡς μία συνεννόηση τῶν ὀρθοδόξων κρατῶν μὲ στρατηγικὲς ἐπιδιώξεις, ὅπως τὴν ἀπόκρουση τῆς ἐπιχειρούμενης –κατ’ αὐτούς– διείσδυσης τοῦ «Βατικανοῦ» στὶς ὀρθόδοξες χῶρες. Σύμφωνα μὲ αὐτὴν τὴ διαλεκτικὴ, ἢ παρουσία τῆς Οὐνίας στὴ βαλκανικὴ καὶ ἀνατολικὴ Εὐρώπη εἶχε σὰν ἀπώτερο σκοπὸ τὴν ἀπορρόφηση τῆς Ὀρθοδοξίας ἀπὸ τὸν Καθολικισμό, καθὼς καὶ τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς ὁμολογιακῆς ἡγεμονίας τοῦ τελευταίου στὴν Εὐρώπη⁹: «Rome’s intentions are to bring all of Christian Europe under her complete hegemony» ἐπειδὴ μὲ τὴ δραστηριότητά της στὴν ἀνατολικὴ Εὐρώπη εἶχαν ζημηθεῖ οἱ σχέσεις «between Orthodox and Roman Catholics in those countries. They have many incursions not only into regions where there are Uniates, but even in Moscow»¹⁰.

Συνοπτικά, ἡ ἀνάπτυξη τῆς θέσης περὶ πανορθόδοξου τόξου – συνοδευόμενῃ ἀπὸ μία σαφῆ ἀντιευρωπαϊκὴ κριτικὴ, ὀφειλόμενη στὶς πολιτικο-ἐκκλησιαστικὲς συγκυρίες τῶν ἀρχῶν τοῦ ’90, ἔβλεπε τὴ ρωμαιοκαθολικὴ παρουσία

Εὐρώπης. Βλ. SODANO A., *Per una nuova Europa. Il contributo dei cristiani*, Città del Vaticano 2009, 37-56. Προκρίθηκε τότε ὁ ὅρος «νέος εὐαγγελισμός», ὁ ὁποῖος ἀναδείκνυε τόσο μία ιεραποστολικὴ εὐαισθησία νὰ ἐπαν-εὐαγγελιστοῦν οἱ κοινωνίες ἐκεῖνες μὲ «ἀρχαία χριστιανικὴ παράδοση», πού εἶχαν ἐντονότερα δεχτεῖ τὴν ἐπίδραση ὑλιστικῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων, ὅσο καὶ μία ἐπιδίωξη νὰ διευρυνθεῖ ὁ ρόλος τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας στὴν οἰκοδόμηση τῆς «νέας Εὐρώπης». Βλ σχετικά τὴν Ἐγκύκλιο Ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα Ἰωάννη Παύλου Β΄, *Redemptoris Missio* [07/12/1990], στὸ *EV* 12 (1990), στ. 547-732. Εἶναι, ὡστόσο, ἀλήθεια ὅτι ὀρισμένες ἀσαφεῖς διατυπώσεις ὅσο καὶ μία ἔλλειψη προσοχῆς στὴ δίκαιη εὐαισθησία τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν πού εἶχαν κανονικὰ δικαιώματα στὶς χῶρες τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, δημιούργησαν ἀντιδράσεις πού διατυπώθηκαν ἀκόμα καὶ στὸ Μήνυμα τῶν Προκαθημένων τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν (Φανάρι, 1992). Βλ. «Μήνυμα τῶν Προκαθημένων τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, 1992», στὸ *Κληρονομία* 21 (1989), 352-358.

9. Γιὰ τὴ συνάντηση ἐκκλησιαστικοπολιτικῶν καὶ ἀμιγῶς πολιτικῶν κριτηρίων στὴ διαμόρφωση τῆς ἰδέας τοῦ «πανορθόδοξου τόξου» βλ. κυρίως ΚΟΤΣΙΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *Ὀρθοδοξία καὶ Εὐρώπη*, Θεσσαλονίκη 1998 (μὲ καθαρὴ διάθεση κριτικῆς στάσης ἔναντι τῶν ἐκκλησιαστικοπολιτικῶν διαθέσεων τοῦ «Βατικανοῦ» στὴν Ἀνατ. Εὐρώπη, μὲ ὄχημα τὴν «Οὐνία»). Ἐπίσης ΤΙΜΟΘΕΟΣ [ΤΡΙΒΙΖΑΣ, Μητροπολίτης Κερκύρας], «Ὁ εἰδικὸς ρόλος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν βαλκανικὴ χερσόνησο, εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπη καὶ εἰς τὴν Ὑπερκαυκάσια ὑπὸ τὴν προοπτικὴν τῶν σημερινῶν ἐξελίξεων», στὸ *Ἐκκλησία* 1995/ἀρ. 11, 444-446; 1995/ἀρ. 12, 484-486; 1995/ἀρ. 13, 537-540.

10. ΜΕΘΟΔΙΟΣ ΦΟΥΓΙΑΣ (Μητροπολίτης Πισιδίας), «Orthodoxy and the West», στὸ *Ἐκκλησία καὶ Θεολογία* (1992), 358.

στην ανατολική Ευρώπη ως μία πράξη έπιβολής ένός όμολογιακού μονοπωλίου και γι' αυτόν τόν σκοπό πρότεινε τή δημιουργία ένός αντίστοιχου όμολογιακού άξονα άμυνας, στα ανατολικά τής Ευρώπης, άπέναντι στή «Δύση», με συγκεκριμένους στρατηγικούς και έκκλησιαστικούς σκοπούς.

Αυτή ή ιδέα, λοιπόν, επέτρεπε τή δημιουργία τής ιδέας περι ύπαρξης «όμολογιακών» όρίων στην Ευρώπη υπό τó έρμηνευτικό σχήμα: Όρθόδοξος κόσμος έναντι δυτικής/καθολικής χριστιανοσύνης. Οί αναφορές, άπολογητικού τύπου, αυτόνοτητα παρέπεμπαν σέ ιστορικές στιγμές, όπου ή δυτική *christianitas* ήθελε νά κυριαρχήσει του έλληνισμού και όπου ή δυτική χριστιανοσύνη ήθελε νά άφομοιώσει τίς Έκκλησίες όρθόδοξης παράδοσης¹¹.

3. Πρός μία άλλαγή μετα-έθνική, μετα-όμολογιακή παραδείγματος

Μπορούμε νά θεωρήσουμε ότι συμβολικό, άλλά άπτό σημείο μεταστροφής στή στάση τής έλληνικής όρθοδοξίας έναντι τής Ευρώπης υπήρξε ή -ιστορική άπό κάθε άποψη- έπίσκεψη και όμιλία του Οίκουμηνικού Πατριάρχη, Βαρθολομαίου Α', στο Στρασβούργο, στην όλομέλεια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (1994). Έκείνη ή όμιλία ήταν σημαντική, καθώς: (α) έκφωνήθηκε ένώπιον ένός σημαντικού ευρωπαϊκού θεσμού, (β) κατέστησε τó Πατριαρχείο έπίσημο συνομιλητή τής Ε.Ε., (γ) ύπογράμμισε τήν ιστορική συμβολή του Πατριαρχείου (ώς κέντρο μιās μακραιώνης έκκλησιαστικής παράδοσης) στή διαμόρφωση τής ευρωπαϊκής ταυτότητας, (δ) προσέφερε ένα νέο νόημα και περιεχόμενο αναφορικά με τήν άποδοχή, άπό τόν όρθόδοξο κόσμο, τής ευρωπαϊκής ένοποίησης και του θρησκευτικού πλουραλισμού τής Ε.Ε. όσο και τής όμολογιακής/θρησκευτικής διαφορετικότητας τής Ευρώπης¹².

11. Είναι αυτό που ό Σ. Άγουρίδης χαρακτήρισε, κατά τήν άποψη μας εϋστοχα, *enemy syndrom*, δηλ. τó σύμπλεγμα νά προβάλλονται έξωτερικοί έχθροί, ώστε νά βεβαιώνεται ή όμολογιακή ύπεροχή τής Όρθοδοξίας και νά αποκλείεται παράλληλα ή δυνατότητα σύμπτωσης με τήν Ευρώπη. Βλ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ Σ., «Πώς βλέπει ή έλληνική όρθοδοξία τήν Ευρώπη», στο *Ό πνευματικός προσανατολισμός τής Ευρώπης. Ό συμβολή του ανατολικού και δυτικού χριστιανισμού. Πρακτικά Συνεδρίου, 3-7 Σεπτεμβρίου 1995, Θεσσαλονίκη 1997*, 319-320.

12. Βλ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ, «Όμιλία τής Α.Θ. Παναγιόττος του Οίκουμηνικού Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου προς τήν όλομέλειαν του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Στρασβούργο, 19 Άπριλίου 1994», στο *Όρθοδοξία 1994/άρ. 3*, 491-499.

Πράγματι, ὁ Πατριάρχης ὑπενθύμιζε ὅτι ἡ «ἐνοποίηση τῆς Εὐρώπης [...] εἶναι γιὰ ἐμᾶς ἓνα οἰκεῖο ἔργο, [καθώς] εἴμαστε στὴ διακονία, γιὰ περισσότερο ἀπὸ 16 αἰῶνες, τῆς σωτηρίας καὶ τῆς ἐνότητας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ»¹³.

Ὁ Βαρθολομαῖος ἤθελε νὰ ὑπογραμμίσει τὴν ἱστορικὴ συμβολὴ τοῦ Πατριαρχείου στὴν οἰκοδόμησι τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, ὥστε νὰ βεβαιώσει τὸν σύγχρονο ρόλο του ὡς ἓνα σημεῖο ἀναφορᾶς τῶν προσπαθειῶν γιὰ τὴν ἐνοποίηση τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Ὅντας ἡ Ὁρθοδοξία ἓνα ἀναγκαῖο στοιχεῖο τῆς εὐρωπαϊκῆς ταυτότητας –μαζὶ μὲ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης– μποροῦσε νὰ ἐνισχύσει, ἀπὸ κοινού μὲ τοὺς θεομοὺς τῆς Ε.Ε., τὶς προσπάθειες γιὰ τὴν υπεράσπιση τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτιστικῆς ταυτότητας. Ὑπὸ τὴν προοπτικὴ αὐτὴ, ὑποστήριξε, ἡ εὐρωπαϊκὴ ὀλοκλήρωση ἦταν περισσότερο ἓνα ἐρώτημα *πολιτιστικῆς σημασίας*, καθὼς ἀναφερόταν στὶς διαπροσωπικῆς, διαπολιτισμικῆς σχέσεις, στὴ συνύπαρξη καὶ τὴν ἀμοιβαία συνεργασία μεταξὺ τῶν λαῶν¹⁴. Σεβόμενη τὸν πολιτιστικὸ –ἢ καλύτερα διαπολιτισμικό– της πλοῦτο, ἡ Ε.Ε. ἦταν θεμιτὸ νὰ διαφυλάξει τὶς τοπικῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτιστικῆς παραδόσεις (τὸ «ἔθνος» ἐδῶ προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν πατριάρχη στὴ βιβλικὴ καὶ ὄχι ἐθνοφυλετικὴ του σημασία). Ἄρα, ὑπὸ τὴν ὀπτικὴ τοῦ θέματός μας, ἡ ἰδέα τῆς ἐθνικῆς, πολιτιστικῆς, ὁμολογιακῆς ταυτότητας τῆς Ὁρθοδοξίας στὴ σκέψη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου δὲν ἀπολυτοποιήθηκε γιὰ ἀπολογητικῆς σκοπιμότητες, ἀλλὰ ἐντάχθηκε θετικὰ στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης, ἀποδεχόμενη τὴν πολύμορφη σύστασι τῆς Εὐρώπης¹⁵. Ἐπομένως στὸ παρὰ-

13. Ὁ.π., 492.

14. Ὁ.π., 492-493. Θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον, μολοντί ξεφεύγει ἀπὸ τὰ ὄρια αὐτῆς τῆς σύντομης παρουσίας, νὰ διερευνηθοῦν αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς «θεολογίας τῆς διαφορετικότητας». Μία ὀρθόδοξη ἀπάντησι θὰ μποροῦσε, ἐν προκειμένῳ, νὰ παραπέμψει στὴν εὐχαριστιακὴ ἐμπειρία, στὴ μεταβολὴ δηλ. τοῦ σώματος τῆς ἐνορίας σὲ κοινωνία εὐχαριστίας, ὅπου τὸ ἔργο τοῦ καθενὸς εἶναι ἡ μεταμόρφωσι τοῦ ἐνοριακοῦ σώματος σὲ σῶμα Χριστοῦ, ἐκεῖ ὅπου ὁ πιστὸς καὶ ὁ κόσμος γεννᾶται τὴν καθολικότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς ἐσατολογικῆς πλήρωσις τῶν πάντων. Αὐτὴ ἡ μεταμόρφωσι (ἢ καλύτερα *μεταβολή*) τοῦ κόσμου σὲ σῶμα Χριστοῦ εἶναι ἡ μετα-εὐχαριστιακὴ προσφορὰ τοῦ πιστοῦ στὴ διακονία τῆς θείας οἰκονομίας, ποὺ ὁ θρησκευτικὸς καὶ πολιτιστικὸς πλουραλισμὸς (τῆς Εὐρώπης) συναντᾶ τὴν ἱεραποστολικὴ καὶ ποιμαντικὴ δράσι. Βλ. ΤΣΕΤΣΗΣ Γ. (Πρωτοπρεσβύτερος), *Εὐρωπαϊκὴ ἐνότητα καὶ Ἐκκλησία. Ἱεραποστολικά ἐρεθίσματα καὶ οἰκουμενικῆς προσκλήσεις*, Κατερίνη 1989.

15. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1995 τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο διαθέτει ἓνα Γραφεῖο Ἀντιπροσωπείας στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωσι μὲ σκοπὸ νὰ ἐνθαρρύνει τὸν ἀμοιβαῖο διάλογο μεταξὺ τοῦ Πατριαρχ-

δειγμα του πατριάρχη Βαρθολομαίου υπάρχει μία περιεκτική έρμηνεία της ταυτότητας, μακριά από έθνοκεντρικούς (έλληνοκεντρικούς) και όμολογιακούς περιορισμούς.

Η ίδια όπτική συναντάται και σε άλλους έκκλησιαστικούς της ίδιας περιόδου των μέσων της δεκαετίας του '90, οι όποιοι κινούνται στα όρια της ευρωπαϊκής και όχι στενά έλληνοκεντρικής παράδοσης. Για παράδειγμα ό τότε αρχιμανδρίτης Άθανάσιος [Χατζόπουλος], νυν διευθυντής του Γραφείου της Άντιπροσωπείας της Έκκλησίας της Ελλάδος στην Ε.Ε., σε παρέμβασή του τό 1994 έβλεπε μέσα από την παρουσία της Όρθοδοξίας στην Ε.Ε. την προοπτική κυρίως προώθησης του διαχριστιανικού διαλόγου και της ένότητας μεταξύ έκκλησιών και λαών, ή όποια θα μπορούσε να βασιστεί στο υπόδειγμα της όρθόδοξης πολυκεντρικής/εύχαριστιακής έκκλησιολογίας¹⁶. Άλλά και ό αρχιμανδρίτης, νυν μητροπολίτης Μεσσηνίας, Χρυσόστομος [Σαββάτος], έβλεπε την θέση της έλληνικής Όρθοδοξίας στην Ευρώπη ως ένα αγαθό μετα-έθνικού χαρακτήρα, δηλαδή ως γέφυρα μεταξύ της μητροπολιτικής Ελλάδας και της Ευρώπης. Για να θεμελιώσει την θέση αυτή, ό Μητροπολίτης Σαββάτος υποστήριζε ότι έφόσον είναι πίστη της όρθόδοξης Έκκλησίας ότι διατηρεί την πληρότητα της αλήθειας και της πίστης, αυτή ή αλήθεια σημαίνει πώς ή όρθόδοξη παράδοση είναι ένα κτήμα οικουμενικό, κοινό σε Άνατολή και Δύση. Μέσα από την όρθόδοξη παράδοση ακόμα και ή δυτική χριστιανοσύνη θα μπορούσε να βρει τις ιστορικές και πνευματικές της ρίζες, δηλαδή την πατερική διδασκαλία και την πίστη της αρχαίας Έκκλησίας. Γι' αυτόν τον λόγο, ή όρθόδοξη έκκλησιολογία έπρεπε να αναπροσδιοριστεί πέρα από τό έξόχως αντιθετικό σχήμα «Άνατολή/Δύση», τόσο για τό γεγονός ότι ή Ευρώπη δέν ήταν μόνο δυτική όσο και για τό γεγονός ότι ή Όρθοδοξία δέν ήταν αποκλειστικά ανατολική, αλλά ταυτόχρονα δυτική και ευρωπαϊκή. Μόνο μέσα από την υπέρβαση των γεωγραφικών, πνευματικών και όμολογιακών της όρίων και τη διαλεκτική ένταση με τη Δύση, ή έλληνική Όρθοδοξία θα μπορούσε να ανακαλύψει τό δη-

χείου και των ευρωπαϊκών θεσιών. Άνάλογο γραφείο αντιπροσωπείας έχει θεσπίσει και ή Έκκλησία της Ελλάδος από τό 1998 με έδρα τις Βρυξέλλες. Βλ. ΠΑΠΑΣ Α., «Η συμβολή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Ευρωπαϊκή Ένωση», στο *Ό πνευματικός προσανατολισμός της Ευρώπης. Η συμβολή του ανατολικού και δυτικού χριστιανισμού. Πρακτικά Συνεδρίου, 3-7 Σεπτεμβρίου 1995, Θεσσαλονίκη 1997*, 196-198.

16. Βλ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Α., «Όρθοδοξία και διάλογος στην Ευρωπαϊκή Ένωση σήμερα», στο *Έκκλησία 1994/άρ. 9*, 336.

μιουργικό της ρόλο στην Ε.Ε. και να καταθέσει τή μαρτυρία της, πορευόμενη υπό τὸ πνεῦμα τῶν Πατέρων. Αυτό, ὅπως ἐξηγοῦσε, δὲ σήμαινε ἐπιστροφή στο παρελθόν, ἀλλὰ μία νέα πνευματική δημιουργία, ἕνα διάλογο μὲ τὶς σύγχρονες προκλήσεις ὅπως, κατὰ τὸν Σεβασμιώτατο Μεσσηνίας, ὁ θρησκευτικὸς πλουραλισμὸς καὶ ἡ στροφὴ στὶς προκλήσεις μίας μεταχριστιανικῆς Εὐρώπης¹⁷.

Θὰ ἦταν παράλειψη νὰ μὴν ἀναφεροῦν καὶ οἱ προβληματισμοὶ τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου, Ἰωάννη [Ζηζιούλα], ἀναφορικά μὲ τὴν ἐνσωμάτωση τῆς Ὁρθοδοξίας στὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα. Ὁ ἴδιος κάνει μία ἐκκλήση ὥστε ἡ σύγχρονη Ὁρθοδοξία «νὰ ἀποφύγει τὴν περιθωριοποίηση καὶ νὰ διαλεχθεῖ δημιουργικὰ μὲ τὸν σύγχρονο κόσμο. Καὶ σύγχρονος κόσμος δὲν εἶναι στὴν οὐσία παρὰ ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς, ἕνας πολιτισμὸς σφραγισμένος ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ παράδοση [...] Ὁ πολιτισμὸς αὐτός, εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε ὄχι, εἶναι σήμερα τὸ κύριο ἱστορικὸ πλαίσιο καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας. Κάθε φυγὴ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ αὐτὴ πραγματικότητα, κάθε ἀναζήτησις τῆς ταυτότητος τῆς Ὁρθοδοξίας σὲ ἐποχὲς τοῦ παρελθόντος καὶ χωρὶς διαλεκτικὴ σχέση μὲ τὴν πραγματικότητα αὐτή, θὰ ἰσοδυναμεῖ μὲ μυθοποίηση τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ θὰ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν περιθωριοποίησίν της»¹⁸.

4. Ἡ σημερινὴ συζήτηση Ἐκκλησιῶν καὶ Ε.Ε. καὶ ἡ θέση γιὰ τὶς χριστιανικὲς ρίζες

Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ πρόσφατη συζήτηση σχετικὰ μὲ τὸ εὐρωπαϊκὸ Σύνταγμα (διαδικασία πού ξεκίνησε ἐπίσημα τὸ 2002 καὶ ὀλοκληρώθηκε, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴν πρώτη φάση της, τὸ 2003) δὲν συμπεριέλαβε μίαν σαφῆ ἀναφορὰ γιὰ τὴ συμβολὴ τοῦ χριστιανισμοῦ στὴ διαμόρφωση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πο-

17. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ [ΣΑΒΒΑΤΟΣ] (Μητροπολίτης Μεσσηνίας), «Ἡ “ἀρχὴ τῆς ἐπικουρικότητος” στὰ πλαίσια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως καὶ ἡ συμβολὴ τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιολογίας», στὸ *Ἐκκλησία* 1996/ἀρ. 12, 551.

18. ΙΩΑΝΝΗΣ [ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ] (Μητροπολίτης Περγάμου), *Ὁρθοδοξία καὶ σύγχρονος κόσμος*, Λευκωσία 2006, 10. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς θέσης τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου βρίσκεται στὸ γεγονός ὅτι προτείνει ὄχι τὴν «ἐπιστροφή» τῆς Ὁρθοδοξίας σὲ ἕνα ἰδεατὸ παρελθόν, ὅσο κυρίως μίαν νέα σύνθεση, στὰ πρότυπα τῆς πατερικῆς σύνθεσης ἑλληνισμοῦ-χριστιανισμοῦ τοῦ 2^{ου}-4^{ου} αἰῶνα, ἕνα διάλογο μὲ τὶς ἄλλες χριστιανικὲς ὁμολογίες στὰ πλαίσια τῆς οἰκουμενικῆς κίνησις καὶ ἕνα διάλογο μὲ τὰ σύγχρονα ἰδεολογικὰ ρεύματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀθεισμοῦ, τῆς ἡγεμονίας τῆς τεχνολογίας. Βλ. ὁ.π., 44-45.

λιτισμού. Όπως ήταν φυσικό, τὸ θέμα ἀπασχόλησε καὶ τὸν ὀρθόδοξο κόσμο. Ἰδιαίτερης σημασίας ἦταν οἱ παρεμβάσεις τοῦ μακαριστοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κυροῦ Χριστοδούλου (1998-2008), ὁ ὁποῖος μέσα ἀπὸ Μηνύματα, Ἐγκυκλίους, Διακηρύξεις, καθὼς καὶ μὲ προσωπικὲς παρεμβάσεις σὲ ἐθνικὸ καὶ εὐρωπαϊκὸ ἐπίπεδο θέλησε νὰ ἐνεργοποιήσει τὰ χριστιανικὰ ἀνταντακλαστικά πολιτικῶν ἀλλὰ τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν τῆς Εὐρώπης.

Ἡ θέση τοῦ Χριστοδούλου ἦταν πὼς ἡ Εὐρώπη ἔχει κοινὲς ρίζες πὸν βασιζονται στὴν κλασικὴ ἑλληνικὴ γραμματεία, στὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο καὶ τὴ χριστιανικὴ πίστη. Μὲ τὴν ἀξιωματικὴ αὐτὴ τοποθέτηση, στόχος του ἦταν νὰ ἀναδείξει τὸν ἱστορικὸ καὶ πολιτιστικὸ ρόλο τῆς ἑλληνορθόδοξης παράδοσης, ὥστε νὰ τονίσει ὄχι μόνον τὴν ἱστορικὴ τῆς συμβολὴ ἀλλὰ καὶ τὴ σπουδαιότητά της σήμερα γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς πνευματικῆς ἐνότητας τῆς Ε.Ε. Μὲ ἄλλα λόγια, γιὰ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο ἡ Ὁρθοδοξία ὀφείλει νὰ προσφέρει στὴν Εὐρώπη πρωτίστως τὸν ἀναγκαῖο πνευματικὸ προσανατολισμό, μὲ ἀναφορὰ στὶς ρίζες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, πὸν θὰ πρέπει ὡστόσο νὰ κινεῖται σὲ δύο ἐπίπεδα: ὡς μία ἱεραποστολὴ *ad intra*, δηλαδή ὑπεράσπιση τῆς αὐθεντικῆς πνευματικῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὴν ἐνότητα ἐθνικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ταυτότητας· καὶ ὡς μία ἀποστολὴ *ad extra*, μὲ ἄλλα λόγια ἐπιβεβαίωση τῆς Ὁρθοδοξίας ὡς ἕναν κεντρικὸ παράγοντα οἰκοδόμησης τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνότητας, πὸν θὰ δίδει μαρτυρία τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀσκητικοῦ ἠθους, τοῦ μυστηρίου τῆς λειτουργίας, τῆς μεταστροφῆς καὶ τῆς μετάνοιας ἐν ἐλπίδι τῆς ἀνάστασης. Αὐτὸ τὸ ἔργο, ἀπὸ ὀρθόδοξης πλευρᾶς, γινόταν ἀντιληπτὸ ὡς ἀναβαπτισμὸς στὶς ἑλληνο-ὀρθόδοξες ἀξίες, προκειμένου νὰ δοθεῖ μιὰ πιὸ καθαρὴ μαρτυρία τοῦ ὀρθόδοξου ἠθους στὶς συνθήκες τῆς δυτικῆς πνευματικῆς κρίσης¹⁹.

Δὲ θὰ ἐπιμείνουμε ἐδῶ στοὺς ἐπιμέρους ἀξονες τῆς συζήτησης γύρω ἀπὸ τὶς χριστιανικὲς ρίζες τῆς Εὐρώπης. Αὐτὸ πὸν εἶναι κυρίως σημαντικό νὰ τονιστεῖ εἶναι ἡ χρῆση ἐνὸς καιρίου θέματος –ἐν προκειμένῳ αὐτὸ τῶν χριστιανικῶν ριζῶν– ὡς ἐρμηνευτικὸ κλειδί, ὥστε νὰ διευρυνθεῖ ὁ ἐκκλησιαστικὸς καὶ πνευματικὸς (ὄχι δικαιοδοτικὸς) ὀρίζοντας τῆς Ἐκκλησίας καὶ ταυτόχρονα νὰ ἀναμιχθεῖ ἐνεργὰ στὶς εὐρωπαϊκὲς συζητήσεις.

19. † ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ (Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος), *Ριζώματα χαρᾶς καὶ ἐλπίδας. Ὁ λόγος καὶ ὁ ρόλος τῆς Ὁρθοδοξίας στὴν Ἐνωμένη Εὐρώπη*, 43-44.

Ένα άλλο σημαντικό σημείο τῶν εὐρωπαϊκῶν θέσεων τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χριστοδούλου ἦταν ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία ὄφειλε νὰ εἶναι παρούσα στὴν Εὐρώπη μὲ τὴ δική της πολιτιστικὴ ταυτότητα (ιδιοπροσωπία), ἡ ὁποία ὄφειλε νὰ παραμείνει ἀκέραια, ὥστε νὰ συμβάλει ἐνεργὰ στὴν πνευματικὴ ἐνότητα ὄλων τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Κατὰ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο, στὸ ἐπίκεντρο τῆς χριστιανικῆς προσπάθειας θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου –πλάσμα κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ– ἡ ὀρθὴ χρῆση τῆς τεχνολογικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ἡ προστασία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καὶ τοῦ πνευματικοῦ χαρακτῆρα τῆς Εὐρώπης. Θυμίζουμε τὴ Διακήρυξη γιὰ τὸ Μέλλον τῆς Εὐρώπης ποὺ ἐξέδωσε ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (2002), ὅπου συνοψίζονται οἱ βασικὲς ἀρχές τῆς θέσης αὐτῆς. Εἰδικότερα, ἡ ἀναφορὰ γίνεται στὴν ἐπιρροή τοῦ Χριστιανισμοῦ ποὺ ἄσκησε σὲ ὅλα τὰ ἀνθρώπινα ἐπιτεύγματα καὶ τὴν κληρονομιά ποὺ παραδόθηκε στὴν Εὐρώπη, ἀλλὰ καὶ στὴ γέννηση τῶν πανευρωπαϊκῶν ιδανικῶν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς δημοκρατίας. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, παρούσα στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο, ἀναζητεῖ τὴν ἐνότητα μέσα ἀπὸ τὴν ἔθνικὴ ταυτότητα, ἐνῶ τὴν ἴδια στιγμὴ σέβεται τὸν πλοῦτο τῆς πολιτιστικῆς διαφορετικότητας, διαμέσου τῆς ὁποίας θὰ ἐπαναβρεθοῦν τὰ βαθύτερα στοιχεῖα τῆς ταυτότητας τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης καὶ οἱ ἀξίες ποὺ συγκροτοῦν ἕναν ἰσχυρὸ καὶ ἀναγκαῖο δεσμὸ συνοχῆς καὶ ἐνότητας τῆς Εὐρώπης²⁰.

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ συνάντηση μὲ τὸν ὑπόλοιπο χριστιανικὸ κόσμο ἐπὶ τῶν ιδεῶν αὐτῶν. Ἦδη τὸ 2001, κατὰ τὴ διάρκεια ἐπίσκεψης τοῦ πάπα Ἰωάννη Παύλου Β' (1978 - 2005) στὴν Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν, ὑπεγράφη μία Διακήρυξη γιὰ τὸ χριστιανικὸ μέλλον τῆς Εὐρώπης²¹. Στὸ κείμενο τῆς Διακήρυξης οἱ δύο Προκαθήμενοι βεβαίωσαν τὴν κοινὴ τους κοινωνικὴ, πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ εὐθύνη γιὰ τὴν ἐμπέδωση τῆς πολιτικῆς ἐνότητας τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου. Αὐτὴ θὰ ἔπρεπε ἀφενὸς μὲν νὰ προστατεύσει τὶς ἐθνικὲς παραδόσεις, ἀφετέρου δὲ νὰ βεβαιώσει τὴν πνευματικὴ καὶ χριστιανικὴ κληρονομιά τῆς Εὐρώπης, ὡς ἀντίδοτο στὴν ἐκκοσμίκευση. Ὅπως δήλωναν: «Θὰ εἶναι καθήκον μας νὰ κάνουμε ὅτιδήποτε εἶναι δυνατόν γιὰ νὰ διατηρηθοῦν ἀπαραβίαστες οἱ ρίζες καὶ ἡ χριστιανικὴ ψυχὴ τῆς Εὐρώπης»²².

20. ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, «Ἐγκύκλιος 2740: Τὸ μέλλον τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος» στὸ Ἐκκλησία 2002/ἀρ. 7, 467-470.

21. Βλ. «Κοινὴ Δήλωση τοῦ Πάπα Ἰωάννου Παύλου τοῦ Β' καὶ τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χριστοδούλου ἐνώπιον τοῦ Βήματος τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν Παύλου», στὸ Ἐκκλησία 2001/ἀρ. 5, 386-387.

22. Ὁ.π., 387.

Παρόμοιο ήταν το πνεῦμα τῆς κοινῆς Διακήρυξης πού υπεγράφη μεταξύ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χριστοδούλου καί τοῦ Πάπα Βενέδικτου 16^{ου} στήν Πόλη τοῦ Βατικανοῦ τόν Δεκέμβριο τοῦ 2006²³. Στή Διακήρυξη ἐπαναλαμβάνονταν ἡ δέσμευση γιά κοινή δράση καί ἡ ἀμοιβαία ἐπιθυμία ὥστε «νά ζοῦμε καθημερινά τήν κοινή μας ἀποστολή νά προσφέρουμε τήν ἀποστολική μαρτυρία, νά μεταδίδουμε τήν πίστη καί νά ἀναγγέλλουμε τήν καλή ἀναγγελία τῆς γέννησης τοῦ Σωτῆρα»²⁴. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τόν πνευματικό προσανατολισμό τῆς Εὐρώπης, οἱ δύο ἐκκλησιαστικοί ἡγέτες εὐελπιστοῦσαν σέ μία δημιουργική συνεργασία, ὥστε νά ὑπενθυμίσουν στίς εὐρωπαϊκές κοινωνίες τίς κοινές χριστιανικές ρίζες τῆς καί τῆ συμβολή τῶν χριστιανῶν τήν ἀρμονική συμβίωση μεταξύ τῶν λαῶν. Μέσα ἀπό τήν ἀφοσίωση στήν ἀξία τῶν χριστιανικῶν ἀξιών θά μπορούσε παρᾶλληλα νά ἐνισχυθεῖ ἡ προώθηση τῶν ἀνθρωπιστικῶν καί πνευματικῶν θεμελιῶν τόσο γιά τόν ἄνθρωπο ὅσο καί γιά τήν ἴδια τήν κοινωνία²⁵.

Ἀνάλογης σημασίας ἦταν ἐπίσης ἡ κοινή Διακήρυξη πού υπεγράφη μεταξύ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου καί τοῦ Πάπα Βενέδικτου 16^{ου} στό Φανάρι τόν Νοέμβριο τοῦ 2006²⁶. Ἡ Διακήρυξη ἀναφερόταν, ἀνάμεσα στίς ἄλλες, καί στήν πορεία τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἐντός τῆς Ε.Ε. Οἱ δύο ἡγέτες ἀξιολογοῦσαν θετικά τήν πορεία πού ὀδήγησε στήν οἰκοδόμηση τῆς Ε.Ε. Ταυτόχρονα, ὅμως, ἐπεσήμαναν ὅτι αὐτός ὁ μετασχηματισμός ἔπρεπε νά μὴν παραβιάσει τὸ ἀπαρβίαστο δικαίωμα τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, τήν θρησκευτική ἐλευθερία, τὴν μαρτυρία καί τὸν σεβασμό σέ κάθε εἶδος ἐλευθερία. Ἐπομένως, τόνιζαν οἱ δύο προκαθήμενοι, ἡ πορεία πρὸς τήν εὐρωπαϊκὴ ἐνοποίηση ἔπρεπε νά συμπεριλαμβάνει τίς πολιτιστικὲς παραδόσεις καί νά διακρίνει τὴ σημασία τῆς θρησκείας. Καί ἐνῶ ἡ Εὐρώπη παρέμενε ἀνοιχτὴ στίς ἄλλες θρησκείες καί στή συμβολὴ τῶν διαφόρων πολιτιστικῶν παραδόσεων, ταυτόχρονα ὀφείλε νά ἀναγνωρίσει καί νά διατηρήσει τίς χριστιανικές ρίζες, ἀξίες καί παραδόσεις πού ἦταν ὁ δεσμός πού συγκρότησε ἱστορικά τήν Εὐρώπη. Γιά τίς χριστιανικές Ἐκκλησίες οἱ καρποὶ τῆς μακροαίωσης αὐτῆς χριστιανικῆς κληρονομιάς ἦταν οἱ

23. Βλ. «Κοινὴ Δήλωση τῆς Α.Α. τοῦ Πάπα Βενέδικτου ΙΣΤ' καί τῆς Α.Μ. τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ. Χριστοδούλου», στό *Ἐκκλησία* 2006/ἀρ. 5, 28-30.

24. *Ὁ.π.*, 30.

25. Βλ. *ὁ.π.*, §9 τῆς Διακήρυξης.

26. Βλ. σχετικὰ «Κοινὴ Διακήρυξις τοῦ Πάπα Ρώμης Βενέδικτου ΙΣΤ' καί τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου Α'», στό *Ἐκκλησία* 2006/ἀρ. 11, 862-864.

ἄξιονες γιὰ τὴν ἐπανεύρεση τῆς ἐνότητος καὶ τοῦ ἔργου εὐαγγελισμοῦ τοῦ κόσμου²⁷.

5. Συμπερασματικὲς ἀξιολογήσεις

Μέσα ἀπὸ αὐτὴν τὴν τελείως δειγματοληπτικὴ καὶ συνοπτικὴ ἱστορικὴ ἐπισκόπησις μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε πῶς, γιὰ τὴν ἑλληνόφωνη ὀρθοδοξία (Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος), ἡ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐνοποίηση ἀναδείχθηκε ἤδη ἀπὸ τὴν ἔνταξη τῆς Ἑλλάδος στὴν ΕΟΚ ἓνα οἰκεῖο θέμα. Πράγματι, ἡ προοπτικὴ τῆς πολιτικῆς, οικονομικῆς ἐνοποιήσεως τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης ἀντιμετωπίστηκε θετικὰ, ὡς ἓνα ἔργο συναφὲς πρὸς τὴν ὀρθόδοξη εὐαγγελικὴ παράδοσις. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν πολιτιστικὴ σύγκλιση μὲ τὴν Εὐρώπη ὑπῆρξαν ἐστίαις ἀντίδρασης ποὺ εἶχαν κυρίως νὰ κάνουν μὲ τὴν ὑποτιθέμενη, ἀπὸ ὀρισμένους, ἀσυμβατότητα μεταξὺ τῆς ὀρθόδοξης καὶ τῆς δυτικῆς πολιτιστικῆς καὶ χριστιανικῆς παράδοσις. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ συχνὴ καταφυγὴ στὸ ἰδεῶδες τῆς ἑλληνορθοδοξίας εἶχε τὸν στόχο εἴτε τῆς ἐξιδανίκευσης τοῦ παρελθόντος, εἴτε τῆς ἀνάδειξης τῶν «δεινῶν» τοῦ ὀρθόδοξου ἑλληνισμοῦ –ὅπως τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας– ἐξαιτίας τῆς δυτικο-χριστιανικῆς ἀπειλῆς. Θεωροῦμε, ἐπομένως, πῶς μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς ἑλληνοκεντρικοῦ ἢ ἐθνοκεντρικοῦ παραδείγματος μὲ στοιχεῖα ἀντίθεσης πρὸς τὴ Δύση/Εὐρώπη, ποὺ ἀπὸ τὴ μία ὑπερασπίζεται ἀπολογητικὰ τὴν ἑλληνορθόδοξη ταυτότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀντιμετωπίζει κριτικὰ καὶ ἀμετακίνητα τὸν δυτικὸ πολιτισμὸ εἴτε στὸ σύνολό της εἴτε στὰ ἐπιμέρους στοιχεῖα του (ἐκκοσμίκευσις, ὀρθολογισμὸς, μηδενισμὸς, ἀτομικισμὸς). Αὐτὸς θὰ γίνῃ ἓνας γνωρῖμος τόπος γιὰ μίαν κατηγορίαν ἑλλήνων θεολόγων, ὥστε νὰ ἐπιχειρηματολογήσουν ὑπὲρ τῶν πολιτιστικῶν ὁρίων μεταξὺ τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τῆς Εὐρώπης.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ θέμα τῶν «ὁμολογιακῶν ὁρίων» ποὺ συνεχίζει τὴν ἑλληνοκεντρικὴ/ἐθνοκεντρικὴ θέση, ἐμφανίζεται χρονικὰ στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '90 ἐξαιτίας τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν ποὺ τότε ἐπικρατοῦσαν στὴν ἀνατολικὴ Εὐρώπη (πτώσις κομμουνισμοῦ, ἀνάδυσις χριστιανισμοῦ, καθολικὲς ἱεραποστολές). Ἐκεῖ λοιπὸν προτάθηκε μίαν πανορθόδοξη στρατηγικὴ συνεργασία, ποὺ εἶχε, ὅμως, σαφῆ ἀντιδυτικὰ χαρακτηριστικὰ.

27. Βλ. ὁ.π., 864.

Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ «πανορθόδοξου τόξου» στὴν ἰδέα τῆς παγχοριστιανικῆς πλέον συνεργασίας ἀρχίζει νὰ ὠριμάζει ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '90, κυρίως ἀνάμεσα σὲ θεολόγους καὶ ἐκκλησιαστικούς παράγοντες ποὺ ἔχουν ἐπαφὴ μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη, καὶ ποὺ τὴν ἀφομοιώνουν ὄχι δεικτικά καὶ ἐπικριτικά, ἀλλὰ θετικά καὶ δημιουργικά. Ἄξιζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐδῶ συζήτηση δὲν ἀφορᾷ πλέον τὴν ριζικὴ καὶ ἀμετακίνητη διάσταση Ὁρθοδοξίας-Εὐρώπης, ὅσο τὴν ἀνησυχία γιὰ τὴν πνευματικὴ κρίση τῆς Ε.Ε., ἢ, ἀκόμα περισσότερο, γιὰ τὸ φαινόμενο τοῦ ἀποχριστιανισμοῦ τῆς Εὐρώπης, ὡς ἓνα πρόβλημα ποὺ ἀφορᾷ καὶ τοὺς ὀρθοδόξους. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν κατηγορία τῶν θεολόγων τὸ ἐνδιαφέρον ἐστιάζεται στὴν ὑπέρβαση τῶν ἐθνικῶν, ὁμολογιακῶν ὁρίων καὶ στὴν κατάθεση μιᾶς ἀξιόπιστης θεολογικῆς μαρτυρίας στὴν Εὐρώπη: ὁ ἑλληνισμός (ἢ ἑλληνορθόδοξη παράδοση δὲν ἐρμηνεύεται ὡς ἓνα στενὰ ἢ ἀποκλειστικά ἐθνικὸ μέγεθος, οὔτε ὡς μία κατηγορία ποὺ ἀνήκει ἐκτὸς τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ ὡς μία πραγματικότητα ποὺ ἔχει οἰκουμενικὴ –καὶ ἐπομένως καὶ εὐρωπαϊκὴ– ἀξία. Τὰ στοιχεῖα αὐτῆς τῆς παράδοσης πρέπει νὰ γίνουν γνωστά στὴν Εὐρώπη, ὄχι ὡς ἑκκλήση γιὰ μεταστροφή τῆς Δύσης στὴν Ὁρθοδοξία, ὅσο κυρίως ὡς ὑπόμνηση τῆς μακροαίωνης πνευματικῆς, πατερικῆς, παράδοσης ὅπου γεννήθηκε καὶ ὠρίμασε ἡ Εὐρώπη. Ἄρα ὁ ὀρθόδοξος ἑλληνισμὸς εἶναι ἓνα ζωτικὸ σημεῖο τῆς εὐρωπαϊκῆς ταυτότητας.

Ὅπως ἐξάλλου εἶδαμε, στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '90 καὶ στὴν πορεία πρὸς τὸν 21^{ον} αἰῶνα ἡ θέση τῆς ἑλληνόφωνης ὀρθοδοξίας ἀπέναντι στὴν Εὐρώπη ἀποκτᾷ περισσότερο τὸ νόημα τῆς υπεράσπισης τῶν κοινῶν χριστιανικῶν ριζῶν στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῆς ἰδέας τῶν τριῶν θεμελιῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς κουλτούρας: ἑλληνικὴ γραμματεία, ρωμαϊκὸ δίκαιο, χριστιανικὴ πίστη. Ἀσφαλῶς ἡ ἀξιωματικὴ θέση αὐτὴ ἔχει ἐπίκαιρα στρατηγικὰ χαρακτηριστικά, καθὼς προβάλλεται σὲ μία ἐποχὴ ὅπου ἐντὸς τῆς Ε.Ε. ἐξελίσσεται ἡ συζήτηση γιὰ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Σύνταγμα. Ὡστόσο μαρτυρεῖ μία διεύρυνση τοῦ πνευματικοῦ ὁρίζοντα τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας, ἓνα ἔντονο καὶ πλέον ἄμεσο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ μέλλον τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνότητας. Ἔτσι, ἡ ἀναφορὰ στὶς χριστιανικὲς ρίζες δὲν μπορεῖ νὰ νοεῖται ὡς μία *auto da fe*, μία πράξη δηλαδὴ ὁμολογιακοῦ χαρακτήρα, ἀλλὰ περισσότερο ὡς ἓνα εἰλικρινὲς ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πνευματικὴ ἐνότητα τῶν λαῶν καὶ γιὰ τὸν πνευματικὸ προσανατολισμὸ τῆς ἡπείρου, δίχως τὸν ὁποῖο ἡ Εὐρώπη ὑποτάσσεται σὲ ἐφήμερες γεωπολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἐπιδιώξεις, ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ τελευταῖα δραματικὰ γεγονότα.

Ὁφείλουμε ἀκόμη νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ, μὲ ἀφετηρία τὴ σύμπτωση στοῦ θέματος τῶν χριστιανικῶν ἀξιῶν, σύγκλιση μεταξὺ τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἄλλων χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, μαρτυροῦν καὶ τὴν ἐπίγνωση γιὰ ἓνα κοινὸ χριστιανικὸ καθήκον. Μποροῦμε, μὲ βάση αὐτά, νὰ κάνουμε λόγο γιὰ ἓναν «εὐρωπαϊκὸ οἰκουμενισμό»; Ἡ ἀποψή μας εἶναι πὼς κάτι τέτοιο εἶναι θεμιτό, δεδομένου ὅτι καὶ τὸ ἴδιο τὸ παγκόσμιο οἰκουμενικὸ κίνημα δείχνει νὰ μετεξελλίσσεται ἀπὸ καθαρὰ δογματικὲς σὲ περισσότερο ἐκκλησιολογικὲς καὶ «ιεραποστολικὲς» εὐαισθησίες. Θυμίζουμε ἐδῶ τὶς οἰκουμενικὲς διακηρύξεις περὶ τῆς «κοινῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας»²⁸. Ἐπομένως, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ θέμα μας, ἡ σταδιακὴ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ἰδέα περὶ τῆς «κατ' Ἀνατολήν» μεταστροφῆς τῆς Δύσης καὶ ἡ πεποίθηση, σὲ νεότερα κείμενα, περὶ «κοινῆς μαρτυρίας» μεταξὺ ἀδελφῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν²⁹.

Αὐτὴ ἡ ἀξιοσημείωτη ἀλλαγὴ ἐρμηνευτικοῦ παραδείγματος, τουλάχιστον στοῦ ἐπίπεδο τῶν ἐπίσημων διακηρύξεων καὶ σὲ σημαντικὸ τμήμα τῆς ἑλληνόφωνης θεολογικῆς παραγωγῆς, μᾶς βοηθᾷ ἴσως νὰ κατανοήσουμε καλύτερα τὴν ἔννοια τοῦ «εὐρωπαϊκοῦ οἰκουμενισμοῦ». Πράγματι, αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ κοινὴ χριστιανικὴ «εὐρωπαϊκὴ» μαρτυρία εἶναι οἰκουμενικὴ, καθὼς βασιζέται στὴν κοινὴ χριστιανικὴ παρακαταθήκη ποὺ ἐνέπνευσε τὴν Εὐρώπη, ἀλλὰ καὶ

28. Σχετικὰ μὲ τὴν ἔννοια τῆς κοινῆς μαρτυρίας ὡς ἄξονα τῆς παγκόσμιας ἱεραποστολῆς βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ Π., *Ἐνότητα καὶ μαρτυρία*, Θεσσαλονίκη 2007, 323-331.

29. Μποροῦμε ἐπίσης νὰ διαπιστώσουμε ὅτι στὴν ἀποδοχὴ, ἀπὸ πλευρᾶς ἑλληνικῆς θεολογίας, τῆς ἔννοιας τῆς «Εὐρώπης» δὲν ἀντιμετώπισε, ἐρμηνευτικὰ, πρόβλημα νὰ δεχτεῖ τὴ συνύπαρξη ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς χριστιανοσύνης στοῦ ἐνιαῖο σώμα τῆς ἐνομένης ρωμαϊκῆς/βυζαντινῆς Εὐρώπης· ἡ προβληματικὴ προέκυψε κυρίως στὴν κατανόηση τῆς μετακαρολίνειας καὶ, ἐν συνεχείᾳ, μεσαιωνικῆς σχολαστικῆς καὶ «νεωτερικῆς» (ἀναγεννησιακῆς, οὐμανιστικῆς) Εὐρώπης. Ὁ χῶρος δὲν ἐπιτρέπει περαιτέρω ἐμβάθυνση τῶν ἱστορικῶν καὶ πολιτιστικῶν αἰτιῶν αὐτῆς τῆς ἀντι-καρολίνειας, ἀντι-φραγκικῆς, ἀντι-σχολαστικῆς καὶ ἀντι-νεωτερικῆς κριτικῆς, ποὺ εἶναι ἐμφανῆς ἀκόμα καὶ σὲ κείμενα ἐπιφανῶν ἐκπροσώπων τῆς σύγχρονης ἀκαδημαϊκῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ὀρθόδοξης θεολογίας. Θὰ ἦταν, ὡστόσο, χρήσιμο νὰ τονιστεῖ ἡ ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ, ἀκόμα καὶ μὲ ἐπιμέρους ἐνστάσεις καὶ διαφοροποιήσεις, ἡ δυτικὴ χριστιανικὴ καὶ πολιτιστικὴ παράδοση στοῦ σύνολο τῆς, στὴν ὀργανικὴ τῆς ἐνότητα καὶ συνέχεια, κριτήριο βέβαια ποὺ πρέπει νὰ ἰσχύει, ἀντιστρόφως, καὶ στὴν ἀποδοχὴ τῆς ὀρθόδοξης θεολογικῆς καὶ πολιτιστικῆς παράδοσης ἀπὸ τὴ Δύση. Αὐτὴ εἶναι, ἴσως, ἡ μεγαλύτερη πρόκληση γιὰ τὶς χριστιανικὲς Ἐκκλησίες τῆς Εὐρώπης.

Βλ. ἐνδεικτικὰ D. KERAMIDAS *sfide della collaborazione intercristiana nell'Europa. Approccioteologici ed ecclesiastiche. Il cammino della chiesa ortodossa greca in Europa, dagli anni '60 fino ad oggi* (διδασκαρικὴ διατριβή) Roma 2011.

εὐρωπαϊκῆ, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι χῶρος πραγμάτωσής της εἶναι οἱ ἰδιαιτέρες κοινωνικές, πολιτιστικές καὶ πνευματικές συνθήκες τῆς Εὐρώπης, εἰδικότερα τὴν πρόκληση τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης ἀλλὰ καὶ τὴν προβληματικὴ τῆς ἐκκοσμίκευσης καὶ τοῦ ἀποχριστιανισμοῦ, ἐντὸς τῶν ὁποίων οἱ χριστιανικὲς ἐκκλησίες θὰ ἀναζητήσουν τὴν ἐνότητα, πὺν θὰ εἶναι πρότυπο τῆς πνευματικῆς ἐνότητας πὺν ἔχει ἀνάγκη ἡ Εὐρώπη, ὥστε ἡ τελευταία νὰ οἰκοδομηθεῖ πάνω στὶς κοινὲς χριστιανικὲς ἀρχὲς καὶ ἀξίες ἐνὸς πολιτισμοῦ βασισμένου σὲ ἀνθρωπιστικὲς ἀξίες ἢ, καλύτερα, στὴν, ἀπὸ χριστιανικῆς ἀπόψεως ἀλλὰ μὲ εὐρύτερες δυναμικὲς, ἀρχὴ τῆς τριαδικῆς θεολογίας, ἀποτυπωμένης, στὴν ἀβρααμικὴ εἰκόνα τῆς τριαδικῆς φιλοξενίας, ἀγάπης, καταλλαγῆς καὶ συντροφικότητος.